

Лекція 23. Окреме провадження.

ПЛАН

1. Загальна характеристика окремого провадження, його особливості.
2. Порядок розгляду справ окремого провадження.
3. Справи про усиновлення.
4. Справи про надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку.

Загальна характеристика окремого провадження, його особливості.

У ЦПК України 2004 р., на відміну від попереднього цивільного процесуального законодавства, визначено три форми проваджень цивільного процесу в суді першої інстанції: наказне провадження, позовне провадження та окреме провадження.

У частині 1 ст. 293 ЦПК дається визначення окремого провадження як виду непозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

Легальне визначення поняття окремого провадження, хоча і є позитивним, але воно не вирішило усіх питань щодо природи окремого провадження та його місця у системі цивільного процесу. Тим більше, що ЦПК не містить легальних визначень позовного та наказного проваджень цивільного судочинства. Однозначно можна підкреслити лише те, що ЦПК виділив окреме провадження у структурі цивільного процесу, поряд із позовним провадженням, і крім того загальним чином визначив предмет судової діяльності у даному провадженні, а також передбачив коло справ, які розглядаються в окремому провадженні. На відміну від чинного ЦПК, ЦПК 1963 р. не давав законодавчого визначення окремого провадження і обмежувався лише переліком справ, які розглядалися судом у порядку окремого провадження.

Особливістю окремого провадження, як випливає із ч. 1 ст. 293 ЦПК, є те, що у ньому розглядаються справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або оспорення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав. Тут слушно виникає питання щодо узгодженості цієї статті та ст. 19 ЦПК, яка підкреслює, що об'єктом судового захисту є права, свободи чи інтереси, що виникають із відповідних правовідносин.

Частина 2 ст. 293 ЦПК передбачає перелік справ, що віднесені законом до складу справ окремого провадження.

Отже, суд розглядає в порядку окремого провадження справи про:

- 1) обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи;
- 2) надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності;
- 3) визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою;
- 4) усиновлення;
- 5) встановлення фактів, що мають юридичне значення;
- 6) відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі;
- 7) передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність;
- 8) визнання спадщини відумерлою;
- 9) надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку;
- 10) примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу;
- 11) розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб.

Перелік справ, наведений у ст. 293 ЦПК, визначається досить специфічно. Він дається начебто вичерпно, проте у порядку окремого провадження відповідно до цієї статті ухвалюються рішення про скасування обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, яка припинила зловживання спиртними напоями або наркотичними засобами, та про поновлення фізичної особи в цивільній дієздатності у разі її видужання або значного поліпшення її психологічного стану (ст. 300 ЦПК). Крім того, відповідно до законодавства у порядку окремого провадження розглядаються також справи про надання права на шлюб, про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей, за заявою будь-кого з подружжя, якщо один з нього засуджений до позбавлення волі, про встановлення режиму окремого проживання за заявою подружжя та інші справи у випадках, встановлених законом (ч. 3 ст. 293 ЦПК), втім, на відміну від інших справ, процедура їх розгляду кодексом не визначається.

У випадках, встановлених пунктами 1, 3, 4, 9, 10 ч. 2 ст. 293 ЦПК, розгляд справ проводиться судом у складі одного судді і двох присяжних.

Взагалі справи окремого провадження мають різну сутність та специфічну матеріально-правову природу, яка визначається певними особливостями об'єктів та способів судового захисту. Їм притаманні особливості суб'єктного складу учасників, предмета судової діяльності та процесуального порядку розгляду й вирішення справ.

Об'єктами судового захисту в окремому провадженні є як законні інтереси, так і неоспорювані суб'єктивні права фізичних, юридичних осіб або держави.

Способами ж захисту прав та інтересів в окремому провадженні є підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

Виходячи із цього, об'єкт та спосіб судового захисту можуть бути критеріями класифікації справ окремого провадження. Так, за об'єктом судового захисту є підстави виділити дві групи справ окремого провадження:

а) справи, у яких об'єктом захисту є законні інтереси, що не опосередковані суб'єктивним правом;

б) справи, у яких об'єктом захисту є неоспорювані суб'єктивні права.

За способом судового захисту справи окремого провадження можна поділити на справи:

1) про зміну правового статусу фізичних осіб;

2) про встановлення фактів, що мають юридичне значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов для здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав;

3) про відновлення чи визнання неоспорюваних суб'єктивних прав фізичних, юридичних осіб або держави;

4) про примусове здійснення певних правових дій.

Порядок розгляду справ окремого провадження.

Стаття 294 ЦПК передбачає порядок розгляду справ окремого провадження та по суті є базовою статтею у регламентації окремого провадження як такого. У цій статті містяться норми, що лежать в основі нормативного визначення окремого провадження, крім правових норм, які закріплені у ст. 293 ЦПК. Причому, якщо правові норми ст. 293 ЦПК мають дефінітивний характер, норми ст. 294 ЦПК мають загальнорегламентуюче значення для всіх справ окремого провадження. Статті 293 та 294 ЦПК становлять, так би мовити, загальну частину окремого провадження.

Отже, відповідно до ст. 294 ЦПК під час розгляду справ окремого провадження суд зобов'язаний роз'яснити учасникам справи їхні права та обов'язки, сприяти у здійсненні та охороні гарантованих Конституцією і законами України прав, свобод чи

інтересів фізичних або юридичних осіб, вживати заходів щодо всебічного, повного і об'єктивного з'ясування обставин справи.

Також, з метою з'ясування обставин справи суд може за власною ініціативою витребувати необхідні докази.

Всі справи окремого провадження розглядаються судом з додержанням загальних правил, встановлених ЦПК, за винятком положень щодо змагальності та меж судового розгляду. Інші особливості розгляду цих справ встановлені цим розділом.

Справи окремого провадження розглядаються за участі заявника і заінтересованих осіб (ч.4 ст.294 ЦПК). Названі суб'єкти мають юридичний інтерес у результатах розгляду справи судом і є особами, які беруть участь у справі (ст. 42 ЦПК). Розгляд справ окремого провадження з участю цих суб'єктів дає суду можливість всебічно та повно з'ясувати всі обставини справи і тим самим захистити їх інтерес.

Ці суб'єкти характеризуються такими ознаками:

- заінтересованість у результатах розгляду судом справи даного виду провадження, яка зумовила порушення ними процесу чи їх вступ (притягнення) у процес для захисту охоронюваних законом інтересів;

- порушення справи для захисту охоронюваних законом інтересів інших осіб (у випадках, передбачених законом) або для давання висновку у справі з метою здійснення своїх повноважень і захисту інтересів держави (ст. 45 ЦПК);

- можливість своїми процесуальними діями впливати на хід судочинства (його порушення, розвиток, припинення), тобто на діяльність суду щодо здійснення правосуддя у справах окремого провадження.

Основною особою, яка бере участь у справах окремого провадження, є заявник.

Заявник - це особа, в інтересах якої в суді порушується справа про встановлення певних обставин або правового статусу громадянина, необхідних для реалізації нею особистих і майнових прав, без судового підтвердження яких вона позбавлена можливості здійснити ці права. Заявник стає на захист своїх охоронюваних законом інтересів.

Характерними рисами заявника у справах окремого провадження є такі:

- необхідність судового підтвердження обставин, без яких заявник позбавлений можливості здійснити свої права;

- порушення справи для захисту його охоронюваних законом інтересів, якщо відсутній спір про право;

- його особиста процесуальна та матеріально-правова заінтересованість у справі, яка виявляється як у поширенні на нього всіх правових наслідків судового рішення, яке набрало законної сили, так і в обов'язковому правовому зв'язку встановлюваного судом факту (обставини) з охоронюваним законом інтересом заявника та його правом;

- покладення на заявника судових витрат.

Отже, при прийнятті заяви у справах окремого провадження перевіряється наявність у заявника юридичної заінтересованості.

У справах окремого провадження беруть участь заінтересовані особи, визначенню кола яких має сприяти чітка вказівка заявника у заяві до суду мети, для якої потрібно встановити цей факт.

При визначенні кола заінтересованих осіб слід враховувати їх юридичний інтерес не тільки особистого і майнового характеру, але і той, що в окремих випадках має державний і правовий характер. У зв'язку із цим деякі науковці вважають, що до заінтересованих осіб слід віднести:

- 1) осіб, взаємовідносини яких із заявником залежать від мети факту, що підлягає встановленню;

2) організації і установи, в яких заявник реалізовуватиме рішення про встановлення юридичного факту, тобто в яких будуть здійснені права осіб, що виникли внаслідок судового встановлення юридичного факту;

3) організації та установи, які згідно із законом мали б засвідчити той чи інший юридичний факт, але з тих чи інших причин своєчасно цього не зробили і така можливість вже втрачена³.

Саме ці три групи заінтересованих осіб повинні притягуватися до участі у справах окремого провадження.

Отже, заінтересованими особами є особи, взаємовідносини яких із заявником залежать від обставин, що підлягають встановленню і можуть вплинути на їх права й обов'язки.

Що стосується справ окремого провадження, то вони не можуть бути передані на розгляд третейського суду і не можуть бути закриті у зв'язку з укладенням мирової угоди.

Якщо під час розгляду справи у порядку окремого провадження виникає спір про право, який вирішується в порядку позовного провадження, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах.

Також, при ухваленні судом рішення судові витрати не відшкодовуються, якщо інше не встановлено законом.

У рішенні суду про розірвання шлюбу зазначається про вибір прізвища тим з подружжя, який змінив прізвище під час державної реєстрації шлюбу, що розривається.

Справи про усиновлення.

Безумовно, що усиновлення дітей є пріоритетною формою влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Вказана політика держави реалізується її відповідними органами та посадовими особами, однак процес усиновлення доволі об'ємний та часто-густо часозатратний.

Процес усиновлення умовно можна розділити на декілька етапів: 1) позасудовий та 2) судовий.

Судовий етап:

Спочатку необхідно вказати, що розгляд судом справ про усиновлення регулюється гл. 5 розділу IV Цивільного процесуального кодексу України та здійснюється судом в рамках окремого провадження.

Визначені ст. 211 СК особи, які можуть бути усиновлювачами, при зверненні до суду набувають статусу заявника. Заявниками у справах зазначеної категорії можуть бути громадяни України та іноземці (ст. 283 СК).

Визначення підсудності має найважливіше значення, оскільки якщо заява буде подана до не уповноваженого суду вона не буде розглянута, а Заявник втратить дорогоцінний час.

Відповідно до ст. 310 ЦПК України заява про усиновлення дитини або повнолітньої особи, яка не має матері, батька або була позбавлена їхнього піклування, подається до суду за місцем їх проживання.

Для правильного визначення підсудності необхідно враховувати, що згідно з частинами 3 та 4 ст. 29 ЦК місцем проживання фізичної особи у віці до 10 років та від 10 до 14 років є місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вона проживає, опікуна або місцезнаходження навчального закладу чи закладу охорони здоров'я тощо, в якому вона перебуває, якщо інше місце проживання не встановлено за згодою між дитиною та батьками (усиновлювачами, опікуном) або організацією, яка виконує щодо неї функції опікуна.

Суд розглядає справу про усиновлення дитини за обов'язковою участю заявника, органу опіки та піклування або уповноваженого органу виконавчої влади, а також дитини, якщо вона за віком і станом здоров'я усвідомлює факт усиновлення, з викликом заінтересованих та інших осіб, яких суд визнає за потрібне допитати (ч.1 ст. 313 ЦПК України).

Згідно ст.207 СК України усиновленням є прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду, крім випадку, передбаченого статтею 282 СК. Усиновлення дитини провадиться у її найвищих інтересах для забезпечення стабільних та гармонійних умов її життя.

Відповідно до ч.ч.1, 2, 3 ст.211 СК України усиновлювачем дитини може бути дієздатна особа віком не молодша двадцяти одного року, за винятком, коли усиновлювач є родичем дитини. Усиновлювачем може бути особа, що старша за дитину, яку вона бажає усиновити, не менш як на п'ятнадцять років. Усиновлювачами можуть бути подружжя.

Суд розглядає справу про усиновлення повнолітньої особи з обов'язковою участю заявника (заявників), усиновлюваної особи, з викликом заінтересованих та інших осіб, яких суд визнає за потрібне допитати.

Для забезпечення таємниці усиновлення у випадках, встановлених Сімейним кодексом України, суд розглядає справу в закритому судовому засіданні.

Також, суд перевіряє законність підстав для усиновлення, в тому числі наявність згоди усиновлюваної дитини, якщо така згода є необхідною, або наявність згоди усиновлюваної повнолітньої особи.

Як було зазначено вище особа, яка бажає усиновити дитину, подає до суду заяву про усиновлення (ст. 223 СК та 311 ЦПК України). **Подання такої заяви через представника не допускається.**

Така заява про усиновлення дитини повинна містити: найменування суду, до якого подається заява, ім'я, місце проживання заявника, а також прізвище, ім'я, по батькові, вік усиновлюваної дитини, її місце проживання, відомості про стан здоров'я дитини. Заява про усиновлення дитини може також містити клопотання про зміну прізвища, імені, по батькові, дати, місця народження дитини, про запис заявника матір'ю або батьком дитини.

До заяви про усиновлення дитини за наявності мають бути додані такі документи:

- 1) копія свідоцтва про шлюб, а також письмова згода на це другого з подружжя, засвідчена нотаріально, - при усиновленні дитини одним із подружжя;
- 2) медичний висновок про стан здоров'я заявника;
- 3) довідка з місця роботи із зазначенням заробітної плати або копія декларації про доходи;
- 4) документ, що підтверджує право власності або користування жилим приміщенням;
- 5) інші документи, визначені законом.

До заяви про усиновлення дитини особами без громадянства, що постійно проживають за межами України, або іноземцями, крім документів, зазначених у ч. 2 статті 311 ЦПК, додаються дозвіл уповноваженого органу виконавчої влади, висновок компетентного органу відповідної держави про умови їх життя і можливість бути усиновлювачами, дозвіл компетентного органу відповідної держави на в'їзд усиновленої дитини та її постійне проживання на території цієї держави, зобов'язання усиновлювача, оформлене в нотаріальному порядку, про надання представникам дипломатичної установи України за кордоном інформації про усиновлену дитину та можливості спілкування з дитиною.

До заяви громадян України про усиновлення дитини, яка є громадянином іншої держави, крім документів, зазначених у ч. 2 ст. 311 ЦПК, додаються згода законного

представника дитини та згода компетентного органу держави, громадянином якої є дитина.

Документи усиновлювачів, які є громадянами інших держав, мають бути у встановленому законодавством порядку легалізовані, якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Такі документи повинні бути перекладені українською мовою, а переклад має бути засвідчений нотаріально.

Якщо заява про усиновлення повнолітньої особи, то вона повинна містити відомості, зазначені у ч. 1 ст. 311 ЦПК, а також дані про відсутність матері, батька або позбавлення піклування. До заяви мають бути додані документи, зазначені у пункті 1 ч. 2 ст. 311 ЦПК, а також згода особи на усиновлення.

Між тим відповідно до вимог ст. 217 СК України усиновлення дитини здійснюється за вільною згодою її батьків, а згідно ст. 220 СК України на усиновлення дитини одним із подружжя потрібна письмова згода другого з подружжя, засвідчена нотаріально.

Згідно ст. 225 СК України, усиновлення вважається здійсненим у день набрання чинності рішенням суду про усиновлення.

Відповідно до ст. 229 СК України особа, яка подала заяву про усиновлення, може виявити бажання бути записаною у Книзі реєстрації народжень матір'ю, батьком дитини або повнолітньої особи. Суд задовольняє таку заяву усиновлювача у рішенні про усиновлення, якщо це відповідає інтересам дитини.

Згідно ст. 233 СК України на підставі рішення суду про усиновлення в актовий запис про народження дитини або повнолітньої особи, складений органами державної реєстрації актів цивільного стану України, орган державної реєстрації актів цивільного стану вносить відповідні зміни і видає нове Свідоцтво про народження з урахуванням цих змін. Свідоцтво про народження, що було видане раніше, анулюється.

Відповідно до ч. 3 ст. 314 ЦПК України за клопотанням заявника (заявників) суд вирішує питання про зміну імені, прізвища та по батькові, дати і місця народження усиновленої дитини, про зміну імені, прізвища, по батькові усиновленої повнолітньої особи, про запис усиновлювачів батьками.

Підготовка справи до розгляду

Відповідно до ст. 312 ЦПК суддя під час підготовки справи про усиновлення дитини до розгляду вирішує питання про участь у ній як заінтересованих осіб відповідного органу опіки та піклування, а у справах, провадження в яких відкрито за заявами іноземних громадян, - уповноваженого органу виконавчої влади.

Орган опіки та піклування повинен подати суду висновок про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини.

До такого висновку мають бути додані:

- 1) акт обстеження умов життя заявника, складений за місцем його проживання;
- 2) свідоцтво про народження дитини;
- 3) медичний висновок про стан здоров'я дитини, про її фізичний і розумовий розвиток;
- 4) у випадках, встановлених законом, згода батьків, опікуна, піклувальника дитини, закладу охорони здоров'я або навчального закладу, а також самої дитини на усиновлення.

Також, суд у разі необхідності може вимагати подання інших документів.

Рішення суду

Відповідно до ст. 314 ЦПК за результатами розгляду заяви про усиновлення суд ухвалює рішення.

У разі задоволення заяви суд зазначає у резолютивній частині рішення про усиновлення дитини або повнолітньої особи заявником (заявниками).

Якщо після ухвалення рішення про усиновлення, але до набрання ним законної сили батьки дитини відкликали свою згоду на її усиновлення, суд скасовує своє рішення і поновлює розгляд справи.

У разі відкликання заяви про усиновлення після ухвалення рішення про усиновлення, але до набрання ним законної сили, суд скасовує своє рішення і залишає заяву без розгляду.

Після набрання рішенням законної сили його копія в порядку ч. 7 ст. 314 ЦПК надсилається до органу державної реєстрації актів цивільного стану за місцем ухвалення рішення, а у справах про усиновлення дітей іноземцями - також до уповноваженого органу виконавчої влади. **Отже, усиновлення вважається здійсненим з дня набрання законної сили рішенням суду.**